

ISLIMIY NAQSH

Aslonova Shohista Gulmurot qizi

*Navoiy shahar 11-sonli AFCHO'I maktabida o'qituvchi
Davronova Maftuna Baxriddinovna Navoiy shahar 11-sonli AFCHO'I. maktabida
o'qituvchi*

Annotatsiya: *Maqolada Islimiy naqshlarning tasviriy san'atdagi ahamiyati va estetik qiymati tahlil qilinadi. Tadqiqotda naqshlarning geometrik shakllari, arabeska motivlari, rang va kompozitsiya xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston me'morchiligi va xalq amaliy san'ati namunalari asosida naqshlarning madaniy, tarixiy va estetik ahamiyati baholanadi. Maqola o'quvchilarga Islimiy naqshlarni yaratish va ularni tasviriy san'at darslarida qo'llashda amaliy yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *Islimiy naqsh, Geometrik ornament, Arabeska, Tasviriy san'at, Rang va kompozitsiya, O'zbekiston me'morchiligi, Xalq amaliy san'ati*

KIRISH

O'zbek xalq ustalari qadimdan qo'llab kelayotgan jamiki naqshlar borki, ular tabiatni va voqelikning shartli tasviri bo'lishiga qaramasdan o'ziga xos qonun-qoidalarga ega. Bu qonun-qoidalar tabiatning o'zidan olingan. O'simliklar faqat bir tomonga qarab o'sadilar. Masalan, majnuntol, xuddi pastga qarab teskari o'sayotgandek tuyuladi, lekin novdada barg bo'lib, bir tomonlama yo'nalishda davom etib keladi. Tabiatning bu qonuni naqshda o'z aksini topgan. Usta chizadigan naqsh shunchaki o'z aksini topgan, qog'oz betini to'ldirish emas balki, ongli ravishda tabiat va badiiylik qonun-qoidalariga amal qilgan xolda manzara tasvirini chizish tushuniladi. Shuning uchun ganchkor ijodida eng mas'uliyatli bosqich komlozyatsiya nusxasini chizishdir. Agar naqsh kompozitsiyasi tabiat qonuniga zid bo'lsa, o'yishda va pardozda xar qancha yutuqqa erishilsa xam ish ko'ngildagidek chiqmaydi.

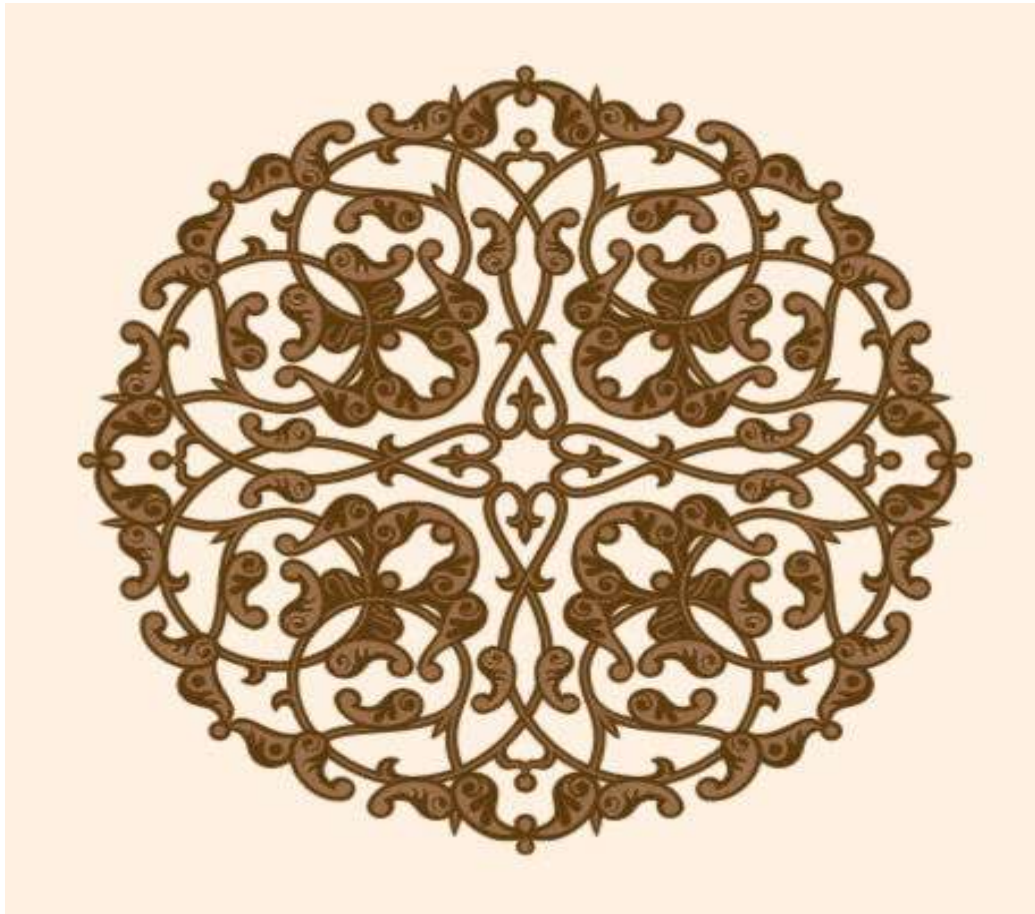
O'simliksimon (islimiy, yuguruvchi) naqshlar ko'p hollarda gul, novda, gajak, marg'ula, kurtak, barg, g'uncha kabi elementlarning o'zaro ma'lum tartibda bog'lanishidan hosil bo'ladi. Islimiy naqshlar yakka (bir) ba'zan esa qo'sh (ikki) bandli novda ko'rinishlarida bo'ladi. Ularga misol qilib: ruta xoshiya, raftor, namoyon, mehrob, turunj, munabbat va hokkazo naqsh namunalarini aytib o'tishimiz mumkin.

ASOSIY QISM

"O'simliksimon naqshlari esa tabiatdagi barg, band, daraxt, buta, g'uncha va boshqa narsalarni naqqosh tomonidan stillashtirib olingan shaklini ma'lum qonuniyatlar asosida takrorlanishidan hosil qilingan. Islimiy —o'simliksimon naqshi amaliy san'atning deyarli barcha turlarida juda keng tarqalgan. [6, 22-23.]

Islimiy klassik naqsh turi bo'lib, barg, gul, kurtak, tanob va boshqalardan tashkil topgan bir-biriga ulanib takrorlanishdan hosil bo'ladigan naqsh. Islimiyning turlari juda ko'p, usta

kompozitsiyasi qaysi shakl bilan to'ldirilgan bo'lsa, shu 23 shaklning nomini qo'shib aytiladi. Chunonchi, islimi mehrob, islimi bodom, islimi bulbul va boshqalar." [4, 62-63.]

Kompozitsiya (mujassamot) - lotincha "kompostio" so'zidan olingan bo'lib, tuzish, bir-biriga solishtirish, g'oyasi, xarakteri va vazifasiga muvofiq uyg'un xamda mutanosib joylashtirish.

Naqqoshlikda, ganchkorlik, kashtachilik va boshqa xalq amaliy bezak san'ati turlarida kompozitsiya tuzishda simmetriya, markaz topish, davriy takrorlanish, bezakning dinamikligi, chiroyliligi, tabiiyligi, yorqinligi ranglar uyg'unligi va g'oyaviyligini xisobga olish kerak. Bularning har birini nusxalar o'z xususiyatiga ko'ra namoyon, turunj, kitoba, ruta, muxabbat, la'li, morpech, zanjira, kabi maxsus kompozitsiyalarga bo'linadi.

Kompanovka (joylashtirish) - chizish kerak bo'lgan naqshni yoki biror tasvirni qog'oz, ganch, faner yoki biror yuzaga to'g'ri joylashtirish.

Simmetriya - grekcha so'zdan olingan bo'lib, o'lchovlarning bir-biriga munosibligi.

Ritm – Naqsh elementini ma'lum masofada bir tekisda takrorlanib kelishi bo'lib, naqshdagi xarakterning uzluksiz va go'zal ko'rinishini ta'minlaydi.

Assimmetriya - kompozitsiyada simmetrik muvozanatning buzilishi.

Stilizatsiya - tabiatdagi o'simlik, xayvon va boshqalarning tasviri, rangi, shakli va tuzilishini badiiy usulda umumlashtirish.

Naqsh kompozitsiya chizishda quyidagilarga amal qilish kerak:

- a) tanob yoki novda tagidan gul, bargni qoldirib tasvirlash mumkin emas;
- b) tanob bilan novdani farqlab tasvirlash;
- v) taqsimda ortiqcha nusxa chizib qo'ymaslik;
- g) tanobdan xech qachon gul, novda, g'uncha va boshqalar o'sib chiqmasligi;
- d) naqsh elementlarining nisbatini saqlash;
- e) ganch o'ymaga moslab naqsh kompozitsiyasini tuzish;

z) naqsh zichligiga e'tibor berish;

i) naqsh orasidagi zamin bo'shliqlar nisbatini saqlash va xokazo.

O'rgangan naqsh elementlarimiz asosida oddiy naqsh kompozitsiyalarini tuzamiz. Simmetrik naqshlar tuzmoqchi bo'lsak, avval qog'ozga ma'lum o'lchamda olib uni taqsimi asosida simmetrik nur chiziqlarni chizib olamiz. Ustalar naqshlarni eng xarakterli takrorlanuvchi qismini taqsim deb yuritadilar.

Taqsim - (Frantsuzcha qaytarish, ruscha rapport) naqqoshlikda, naqshning ma'lum bir shaklida takrorlanuvchi qismi, bo'lagi. O'rta Osiyo naqshlari o'ziga xos xarakterga ega bo'lib, naqshlarning deyarli xammasi takrorlaiuvchi ma'lum bo'lakdan (qismdan) iboratdir. Shu taqsim satxi taqsim yuzi deyiladi. Naqshlar avval taqsim yuzini qog'ozga belgilab, naqsh kompozitsiyasining bir qismini chizadi va axtasini tayyorlaydi. Naqqosh bezatgan yuzaga shu axta yordamida naqshni takrorlab tushirib to'ldirib chiqadi va bezatadi. Taqsim kompozitsiyasining takrorlanuvchi qismi xar xil bo'ladi. Chunonchi, uchburchak, to'rtburchak, kvadrat va xokazo. Doira yoki gumbazga mo'ljallangan naqsh tasviriy kompozitsiya yuzining to'rtidan, oltidan, sakkizdan, o'n ikkidandan va xokazo qismlarini tashkil etib, taqsim doirada yonma-yon takrorlanadi. Bunday taqsimni aylana taqsim deyiladi. Taqsim to'g'ri chiziq bo'yicha takrorlansa uni to'g'ri taqsim deb yuritiladi. Taqsim to'g'ri va oyna almashib takrorlansa, unda chapu-rost taqsim deb ataladi. Bunday taqsim juda keng tarqalgan. Biz shu naqsh bo'lagi, ya'ni, taqsimni o'zini chizib olsak bo'ldi, Keyin shu taqsim bo'yicha biz chizgan naqsh kompozitsiyasini axtasini bimalol tayyorlay olamiz.

Naqsh kompozitsiyalarini bir nechta chizib mashq qilinadi. Chizilgan naqsh kompozitsiyalardan eng yaxshisi tanlab olinadi. Chetiga zanjiralardan birini xoshiya tariqasida qo'llash mumkin. Agar zanjira qilmasangiz chetidan albatta ramka qoldiring. Ramkasiz naqshni bezalmagan uxshatish mumkin.

Tuzgan naqsh kompozitsiyani kalka (xitoy) qog'oziga ko'chirib axtasi (ulgisi) tayyorlanadi. Axta quyidagicha tayyorlanadi.

Axta – Naqsh yoki biror rasmni shaffof (kalka) qog'oziga chizib, chiziq yo'llarini igna bilan teshib, buyum iziga tushirish uchun tayyorlangan andaza. Xorazmda uni ulgi, Buxoroda so'zan deb yuritiladi. Ilk davrlarda ustalar sirtga to'g'ridan-to'g'ri chizib, o'yib ketganlar, keyinchalik axta orqali tasvirni tushirish qulayligini bilib foydalanib kelganlar.

Naqqoshlar, ganchkorlar, yog'och o'ymakorlar va boshqalar naqsh kompozitsiyalarining eskizini yillar davomida saqlab kelganlar. Ular xoxlagan vaqtda ulardan ijodiy foydalanib takomillashtirganlar. Bu axtalar xattoki otadan bolaga meros bo'lib qolgan. Ustalar axtani maxsus sandiqlarda saqlab kelganlar. Xozir esa davlat arxivlarida saqlanib kelinmoqda. Masalan, mashxur ganchkorlar Usta Shirin Murodov, Toshpulat Arslonqulov, naqqoshlar T. Tuxtaxujayev, Jalil Xakimov va boshqalar tayyorlagan axtalar arxivlarda saqlanmoqda. Axtani tayyorlash uchun va shaffof (xitoy) qog'ozga naqsh kompozitsiyasiga moslab simmetriya o'qi bo'yicha qog'ozni ikkiga, to'rtga va hokazoga buklanadi. Buklamaning bir qismiga naqsh chiziladi. Naqsh shaffof qog'ozni yupqa yostiqla ustiga qo'yib naqsh chiziqlari ustida igna bilan teshib chiqiladi. Naqshning yirik va maydaligiga qarab igna tanlanadi. Ignaga tegishli oralig'i naqshning mayda va yirikligiga bog'liq. Agar naqsh mayda bo'lsa igna oralig'idagi masofa yaqin bo'ladi. Naqsh nusxasini igna bilan teshib bo'lingandan keyin, shaffof qog'ozga yoyib yuboriladi, natijada axta xosil bo'ladi. Tayyor bo'lgan axtani ish yuzasiga qo'yib, ustidan xoka urib va bosib yurgizib chiqiladi. Natijada naqsh nusxasi ish yuzasiga ko'chiriladi va hakoza.

Naqqosh-ustalar tabiatdagi gul, barg, novda, g'uncha, kabutar, tovu va boshqalarning tuzilishini, o'sish qonun-qoidalari va ko'rinishini sinchiklab tahlil qilishi hamda o'rganib chiqishi natijasida, ulardan turli naqsh kompozitsiyalarni tuzishda foydalanadilar va har xil elementlarni stillashtirib chizadilar. Chunonchi, naqqosh-usta bargni stillashtirib olishda uning go'zalligini va qaysi ko'rinishda (ustidan, yonidan yoki tagidan) tasvirlashni tafakkur qiladi va amalda bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimov Q. Naqqoshlik – T.: O'qituvchi. 1990.
2. P.P. Shabaratov "Miniatyura" maruzalar matni. Toshkent Nizomiy nomli TDPU. 2000 yil.
3. Sh.K.Shoyoqubov Zamonaviy O'zbekiston miniatyurasi. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti 2006 yil.
4. A.Egamov. "Kompozitsiya asoslari" Toshkent 2004yil.
5. Muratov X. X., Jabbarov R. R. Amaliy va badiiy bezak san'ati. -T.: IJOD-PRINT, 2020.
6. N.N.Talipov "Naqsh elementlarini loyihalash" Toshkent 2024 yil.